

# Tänt var det här

Utrivet kakel och övergivna rökgångar. Ett tag var kakelugnen uträknad. Nu kommer den igen.

Text **Petter Eklund** Foto **Fredrik Jalhed** och **Thomas Svensson**

ANNIKA SVENSSON handbygger en bjässe till kakelugn. Den är tre meter hög, en meter bred och nästan två och ett halvt ton tung. Det blir ett mästerverk, men det är brådis i verkstaden. Den ligger i ett industriområde i Högsbo, söderut i Göteborg, granne med en återvinningsstation, Pååls bulldoftande bageri och mc-klubben Hålliday. Det är här, i ett lite stökigt område som snart ska rivas, glömmas och byggas över som hennes säregna kakelugnsvärld utvecklas.

Vid det här laget har »Annika-ugnarna« dykt upp som exotiska besökare både hemma och utomlands. De är personligheter i en växande familj av stiliga, lyriska, smågalna och exklusiva ugnar, utförda i hennes konstnärliga språk med spår av både jugend och populärkultur.

De är också exempel på hur fint en tradition kan förnyas.

– Jag är fri konstnär och får bestämma själv även om jag så klart också anpassar mig efter beställarens önskemål. Det är roligt att inte hålla sig till en viss stil och det är väldigt keramiskt alltihop, konstaterar hon.

– Oftast använder jag traditionella Cronstedt och Wrede-rökkanaler.

Systemet uppfanns i Sverige på 1760-talet och bygger på att varm luft cirkulerar och värmer ugnens tegelkropp. Rök och luft stiger först uppåt, vänder ner igen, vänder sedan tillbaka upp och går till slut ut i skorstenspipan. Bränsleåtgången minimeras. Dessutom styrs förbränningen med ett spjäll. När det begav sig spreds uppfinningen snabbt till kakel-

ugnsmakare över landet och kom att bli en ny standard, så effektiv att bostadsvanor förändrades och Sverige blev känt i Europa för sitt fina inomhusklimat. Kakelugnarnas effektiva insida har i stort sett levt kvar oförändrad, medan utsidan fått bära samtidens smak och stilar. Den splittrade personligheten, med en inre funktion och ett yttre posering, är kakelugns fascinerande dubbelnatur.

LOKALEN SOM Annika Svensson hyr tillsammans med keramikern Renata Francescon är ordnad som en liten fabrik för keramisk produktion. Glasyrkär, råmaterial, fika. Överallt ligger kakel under tillverkning i gipsformar och på tork i kylskåp. I december förra året fick Annika beställningar på två ugnar till ett privathem i stockholmstrakten och det är den som hon jobbar med nu.

– Det skulle gå fort, men lera tar sin tid. Jag fick se till att skaffa assistent, säger hon.

Den första är av samma slags »eklövsmodell« som finns på Fullers gård i Huddinge sedan ett decennium tillbaka, men den här gången gjuter Annika i vit lergods massa istället för att handforma kaklet.

– Det går egentligen inte fortare, men reliefen blir tydligare och gjutningen besparar nacke och rygg från upprepande rörelser.

Att ha gjutformar redo är också ett sätt att förbereda sig för framtida beställningar.

Annars väljer hon oftast tegellera

från Horns tegelbruk och trycker ut i gipsformar. Innan har hon blandat lera med en rödbrännande chamoterad och fiberrik fabrikslera för att minska risken för sprickor.

– Hornsleran är en jättefin lera från istiden med en massa rufs och skrufs i sig, små glimmer och bitar, säger hon glatt och beskriver den andra ugn som hon jobbar med nu, som hon gör av 83 handtryckta kakel. En unik bjässe med bastant form som påminner om 1700-talets handbyggda ugnar.

– Inspirerad av stenläggningar och gärdsgårdar, säger Annika Svensson.

Ett kakelugnskakel består traditionellt sett av den glaserade, mönstrade eller målade kakelsidan, en centimeter tjock. På baksidan har Annika fogat fast steget, eller rumpen, en ram av lera, där en framtida tegelsten ska placeras vid uppsättningen. I Annikas fall blir det byggtegel från Horns tegelbruk.

– Det ska vara av bra kvalitet så att det går lätt att dela stenen, säger hon.

De mindre ugnarna med två rökkanaler sätter hon själv. De stora ugnarna däremot, överlämnar hon till en kakelugnsmakare.

EN KAKELUGN ÄR som en familjemedlem, trivsamt, stabil, lite egen och kinkig ibland, men med ett varmt hjärta under kaklet. Ugnen har fris, spjäll, sims, skift och luckor, ibland tassar, och går att krama och klappa. På samma gång är den en värmekälla och en stilhistorisk primadonna eller modernt konstverk.





Keramikern Annika Svensson har framställt unika kakelugnar i mer än två decennier.



Leran pressas mot en gipsform för det rätta stuket på en framtida kakelplatta.





## »Det är också lätt att bli kär i en kakelugn, i deras tunga tegelkroppar och glänsande varma kakel.«

Kakelugnen hade sin guldålder under 1800-talet då det fabrikstillverkades allt från enkla »pigugnar« till statusladdade giganter i rokokostil eller nyrenässans för salongerna. Men när centralvärmen kom på 1920–1930-talen började kakelugnarna fasas ut och under rivningseran några decennier senare hamnade de högvis på tippen.

– Men nu har kakelugnen fått ett uppsving!

Det säger Emelie Jansson, kakelugnsmakare och byggnadsantikvarie som äger och driver det göteborgska kakelugnsmakeriet E. Henriksson. Hon gick i lära på företaget och tog över det 2016 efter Tomas Henriksson, som var tredje generationen i firman som etablerats i ugnens guldålder 1878.

– Idag väljs återigen kakelugnar på samma sätt som de valdes förr, inte bara som inredning och mysfaktor, utan också som en effektiv värmekälla ifall elen blir utslagen. Många har börjat tänka på det viset, inte minst i ljuset av alla inredningsprogram, berättar hon.

DET ÄR INGEN SLUMP att Tove Jansson placerade Mumintrollens förfäder bakom kakelugnen i Muminhuset. Det förflutna viskar i kaklen, i rökgångar och fladdrande eldsken. Det är också lätt att bli kär i en kakelugn, i deras tunga tegelkroppar och glänsande, varma kakel. Emelie Jansson greps tidigt av deras trollkraft. I hennes barndomshem i Dalsland hade flera kakelugnar slagits ner av en överambitiös renoverare. En av dem hann emellertid hennes pappa rädda och den låg nedpackad i ett magasin när hon var liten.

– Det var en jättefin, vit ugn med en vacker medaljong. Jag lekte på den där ugnen, säger Emelie Jansson.

När hon senare läst till byggnadsantikvarie på Gotland och ville arbeta med något praktiskt gjorde medaljongen sig påmind. Hon tog kontakt med en kakelugnsmakare, praktiserade och blev fascinerad.

– Det var inspirerande och samtidigt jättejobbigt i början med allt mish-mash av rökkanaler. Men när jag fick koll blev det bara roligare och roligare. Jag fick skapa inom vissa ramar där jag också förväntades kunna mycket om historia.

Och medaljongugnen i magasinet? Den satte Emelie upp i barndoms-huset, en underbar återkomst.

– Min pappa trodde nog aldrig att det skulle hända.

Idag är Emelie Jansson Sveriges första kvinnliga kakelugnsmakare med gesällbrev, ett yrkesbevis som hon fick 2019. Efter sex år av arbete kan hon, enligt traditionen, bli kakelugnsmakarmästare.

– Du måste ha eget företag, ska kunna visa att du kan driva det, visa att du förstår dig på olika kanalsystem och kunna sätta upp olika typer av avancerade ugnar, sammanfattar hon.

EN KAKELUGN sätts upp med tegel, lera, sand och vatten. Teglet bygger ugnens funktionella insida. Det är kroppen där rökkanalerna går. Kaklet sätts utanpå, som ugnens kläder. Den lera som Emelie Jansson använder levereras som pulver i säckar och blandas med sand och vatten. Teglet i sin tur, är massivt murtegel från Haga tegelbruk nära Enköping, där har tegel tillverkats sedan 1600-talet.

Men det är inte bara att stoppa in en kakelugn. Det krävs bygglov. Och sotaren bestämmer om det är möjligt. Sedan följer alla estetiska val.

– Vi har vårt svenska ord lagom.

Därför blir det ofta en vit, »lättmöblerad« ugn, säger Emelie med en lätt suck.

– Vitt, vitt, vitt, jag tycker det är så tråkigt med vita ugnar.

På sitt lager har hon nästan 100 kakelugnar i alla möjliga utföranden: 1800-tal, repliker av 1700-tal, många fina Upsala Ekeby-ugnar. På önskelistan står dessutom att skapa en helt egen. I gamla tiders mästarprov ingick just tillverkning av en egen ugn.

– Jag hade gärna velat visa på det, säger hon, drömmande. Vi får se. Det är några år kvar till mästarprovet.

MEDAN EMELIE JANSSON har lärt sig av och byggt sig in i kakelugnarnas historiska värld, damp Annika Svensson rätt ner i dess nutid. Hon läste keramik på HDK på 1990-talet och under en föreläsning om kakelugnar såg hon en bild på en konstnärligt formad ugn, »jätteful«, och blev nyfiken.

Hon fick goda råd av Konstfacks-läraren Erik Hennix, som tidigare hållit en kakelugnsbyggarkurs, och i förlängningen ledde det fram till slutarbetet på HDK; en gul, handformad kakelugn, inspirerad av afrikanska hyddor, jukeboxar och Antoni Gaudis skulpturala byggnader.

Idag, drygt 20 år senare, är hon etablerad kakelugnsmakare, även om hon också arbetar med keramiskt bruks- och konstgods. De bågiga linjerna berikar och ger näring åt varandra. I höst har hon fått anslag för att experimentera med en ny ugnsmo-  
dell.

– Jo, jag har en aning om vilket håll jag ska gå åt, men jag vill bestämma mig ganska sent. Det är roligare med förändringar under vägen. Något barockt kanske, med en uppvärmd divan vid sidan av? \*





En kakelplatta  
till den ugn av  
»eklövsmodell«  
som Annika  
Svensson byggt en  
gång tidigare. Den  
här gången gjuter  
hon kaklet – förra  
gången hand-  
formade hon det.

